

Camilla Collett: *Brev til Bjørnstjerne Bjørnson*

Utgitt ved Mette Refslund Witting og Marius Wulfsberg

NB kilder 2:2

Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no, Oslo 2015

ISBN: 978-82-7965-252-6 (digital utgave, bokselskap.no),

978-82-7965-253-3 (epub), 978-82-7965-254-0 (mobi)

Teksten er lastet ned fra bokselskap.no

Camilla Collett

Brev til Bjørnstjerne Bjørnson

Utgitt ved Mette Refslund Witting og Marius Wulfsberg

NB kilder 2:2

Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no

Oslo 2015

[Forord ved Mette Refslund Witting](#)

[Innledning ved Marius Wulfsberg](#)

[Prinsipper for utvalg og transkripsjon](#)

[Kilder](#)

[4. september 1867](#)

[27. september 1867](#)

[\[27. oktober 1867\]](#)

[12. november 1867](#)

[17. november 1867](#)

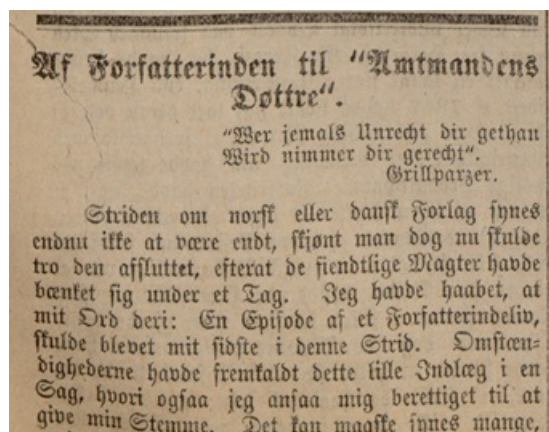
[Litteratur](#)

Forord ved Mette Refslund Witting

Med denne utgaven publiseres alle Nasjonalbibliotekets registrerte brev fra Camilla Collett til Bjørnstjerne Bjørnson. De ble gitt som gave til Nasjonalbiblioteket (den gang Universitetsbiblioteket) i 1934 av Dagny Bjørnson Sautreau på vegne av familien, sammen med en rekke andre brev til Bjørnson.

De fem brevene er rester av en korrespondanse mellom de to forfatterne. I Nasjonalbibliotekets samling finnes enda en bit av denne korrespondansen, nemlig det eneste registrerte brevet fra Bjørnson til Collett ([Brevs. 4:11](#)). Det er et kort brev på én side uten datering, og med senere påskrifter av Collett. Ut fra innholdet antar vi at brevet er fra september 1867. Muligens kan det være slutten på et lenger brev. Som det fremgår av denne utgivelsen, må det ha eksistert flere brev fra Bjørnson til Collett, for noen av Colletts brev er svar på brev hun har fått av Bjørnson.

Vi har én kilde som kan brukes til å rekonstruere deler av denne korrespondansen, og det er Camilla Colletts avisinnlegg i Morgenbladet 22. april 1880.

Morgenbladet 22. april 1880

Her forteller hun om sine forlagsforhandlinger høsten 1867 med sitater fra brev mellom henne og forlegger Frederik Hegel, og mellom henne og en person uten navn, nemlig Bjørnstjerne Bjørnson. I den artikkelen siterer hun fra ett av brevene som utgis her ([27. oktober 1867]), fra brev fra Bjørnson til Collett som trykkes med datoene 10. september, 21. september og 27. oktober 1867, – samt

fra et tapt brev fra Collett til Bjørnson. Det siste er udatert, men hun plasserer det selv etter 27. oktober 1867.

De fem bevarte brevene som nå utgis har ikke tidligere vært trykt i sin helhet, og bare de få avsnittene Camilla Collett siterte i Morgenbladet 22. april 1880 har nådd offentligheten. Litteraturforsker og Collett-biograf Ellisiv Steen har for hånd avskrevet alle fem brevene i sitt kartotek over Camilla Colletts brev (Ms.fol. 4120), og i biografien *Den lange strid* (1954) refererer hun til dem. Men med denne utgivelsen blir brevene for første gang gjort lesbare i trykkskrift og enkelt tilgjengelig for alle som ønsker å lese dem. Brevene utgis kronologisk, og de brev som har mangelfull eller ingen datering er plassert i kronologien ut fra innholdet. Begrunnelse for antatt datering er opplyst i note ved begynnelsen av hvert enkelt brev.

Transkripsjonen av Camilla Colletts brev har gitt en del utfordringer fordi hennes håndskrift er vanskelig å lese. Hun bruker stort sett gotiske bokstaver, men også noen latinske forekommer. Dessuten er hun ikke konsekvent i utformingen av de enkelte bokstavene, og det gjør skriften ganske krevende å tyde. Likevel er målet med denne utgivelsen å etablere en pålitelig og bokstavtro tekst. Det har vært nødvendig å vise hvor i teksten noe er føyd til eller strøket, for hvis bare det endelige resultatet etter rettelsene var blitt vist, ville det flere steder ikke gi en sammenhengende tekst. Prinsippene for utgivelsen av brevene er beskrevet nøyere her: [«Prinsipper for utvalg og transkripsjon»](#).

Siden brevene er skrevet for nesten 150 år siden, brukes det ord og uttrykk som er fremmede i dag, og brevene omhandler personer, verk og saksforhold som det ikke alltid er lett å identifisere. Språklige kommentarer er bare i liten grad lagt inn. Når det gjelder personer, er de så langt det har vært mulig identifisert med fødsels- og dødsår. Ved personer som ikke er funnet i nordiske biografiske leksikaer eller ved hjelp av internettsøk er det opplyst at personen er uidentifisert. Litterære verk er kommentert i de tilfeller det synes viktig for lesningen av brevet. Saksforhold er ikke kommentert løpende i brevene, men i innledningen er brevene satt inn i en større sammenheng.

Transkripsjon og korrekturlesing er utført av Kristian Nymark, Tone Modalsli og Mette Refslund Witting. Sistnevnte har også stått for det filologiske arbeidet

med utgivelsen. Marius Wulfsberg har skrevet innledningen.

Innledning ved Marius Wulfsberg

En historie om uvennskap

Mandag 18. november 1867 mottok Camilla Collett et brev fra direktøren for Gyldendal Boghandel i København, Frederik Hegel. Hun hadde reist til Kongens by i oktober etter Bjørnstjerne Bjørnsons forsikringer om at Hegel ville utgi hennes egen bok, muligens også hennes avdøde ektemanns skrifter. Siden ankomsten hadde hun bodd på Hotel Phøenix i Norgesgade, i dag kalt Bredgade, i sentrum av byen. Hotellet var fornemt, men Collett bodde på et av de små og billige værelsene.

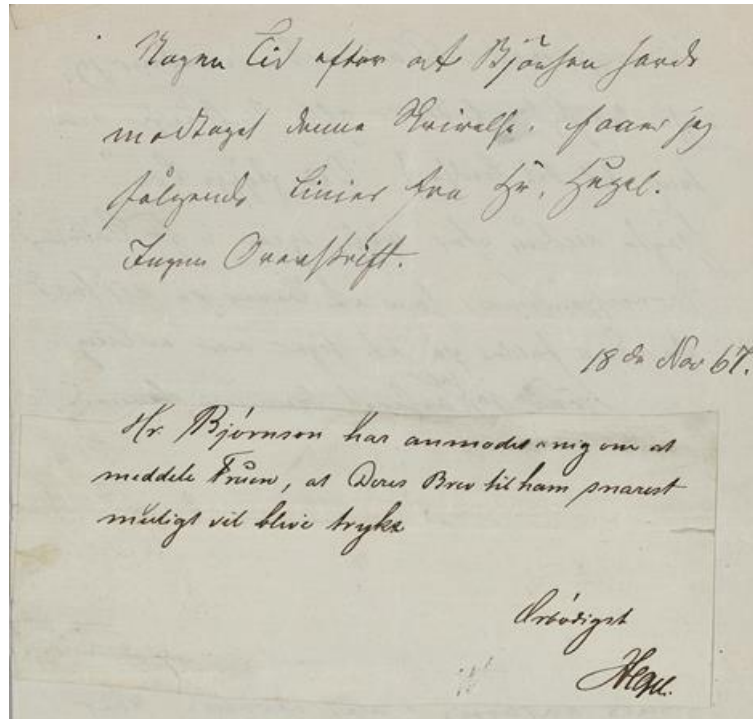
Hotel Phøenix

Der hadde også Bjørnson bodd da han sommeren sju år tidligere reiste til København for å bli Hegels forfatter, en hendelse historikere har kalt «et avgjørende vendepunkt både for norsk litteratur og for Gyldendal».ⁿ¹ Collett må ha vært spent da hun åpnet brevet. En drøy uke tidligere hadde Hegel tilbudt seg «at overtage Forlaget af Deres Erindringer og Optegnelser».ⁿ² Nå forhandlet de om noen detaljer i kontrakten. Da hun begynte å lese gjenkjente hun hans sirlige og moderne håndskrift, men hun forsto straks at brevet var skrevet på oppfordring fra Bjørnson. Det handlet ikke om hennes bok. Det var et trusselbrev.

Hr. Bjørnson har anmodet mig om at meddele Fruen, at Deres Brev til ham snarest muligt vil blive trykt[.]

Ærbødigst

Hegel. ⁿ³

Ms.8° 275:3:b

Med brevet var forholdet mellom Collett og Bjørnson høsten 1867 inne i sin siste og mest infame fase. De to var ikke lenger på talefot, og Bjørnson ville vaske skittentøyet i avisen. Hva var det som skjedde mellom Collett og Bjørnson denne høsten? Hvorfor ble de to norske forfatterne uvenner? Den viktigste kilden vi har for å svare på spørsmålene, er Colletts brevveksling med Bjørnson.

Den skiller seg av flere grunner fra hennes øvrige korrespondanse. Mens hennes brevveksling med andre ofte strekker seg over lengere perioder, begrenser korrespondansen med Bjørnson seg til noen måneder høsten 1867. Heller ikke er den omfattende, men består av fem bevarte brev, hvorav et er ufullstendig og et uten eksakt datering. Selv om Bjørnsons brev til henne stort sett er tapt, lar gangen i korrespondansen seg langt på vei rekonstruere (se [Forord](#)). Noen av brevene byr imidlertid på enkelte utfordringer, og særlig er det tilfelle med dem hun skrev etter at hun reiste til København. For å utfylle Colletts brev til Bjørnson har det derfor vært nødvendig å trekke inn korrespondansens

forhistorie, Colletts og Bjørnsons kontakt med andre involverte høsten 1867, og det dramatiske etterspillet, som ikke var over med Bjørnsons trusselbrev, men med en avisdebatt i 1880. Det brevvekslingen mangler i omfang, kan den derfor sies å ta igjen i intensitet og dramatik. Til sammen utgjør brevene en historie om hvordan Collett og Bjørnson ble uvenner for livet.

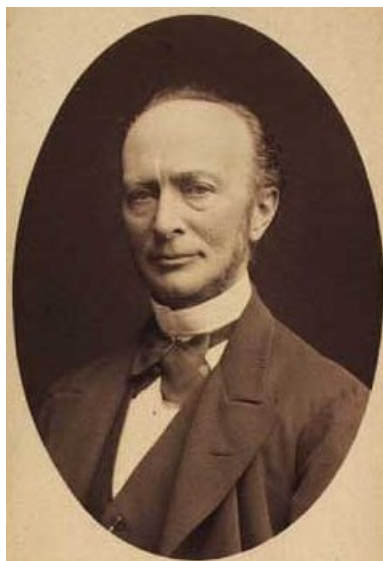
Forhistorien

Sommeren 1866 flyttet Collett til Christiania etter et lengere opphold i Stockholm. Der hadde hun utgitt to bøker på kvinnesaksmannen Lars J. Hiertas forlag. Inspirert av den gode mottakelsen i Sverige, begynte hun å arbeide på to manuskripter. Det ene var en samling reiseskildringer og dikt, det andre var et utvalg brev av hennes avdøde ektemann, Peter Jonas Collett.ⁿ⁴ På nyåret var tiden inne for å kontakte en forlegger. Denne gangen ville hun forsøke å gjenoppta samarbeidet med direktøren for Gyldendal Boghandel. I 1860 hadde Hegel utgitt annenutgaven av *Amtmandens Døttre* – en utgivelse som «kom til at indlede den nye Literatur», i følge en av forlagets historikere.ⁿ⁵ På samme måte som ved tidligere utgivelser allierte hun seg med en mann, og valget falt på den norske redaktøren og litteraturhistorikeren Hartvig Lassen. Han hadde vært en av Henrik Wergelands støttespillere og den første til å utgi hans samlede verk. På hennes vegne skrev Lassen til Hegel for å høre om han ville utgi *Sidste Blade*. Hegel var interessert, og i et brev 9. mars 1867 antok han boken under forutsetning av at han fikk manuskriptet i hende slik at det kunne utgis i mai.

I stedet for å ferdigstille boken tok Collett opp arbeidet med ektemannens skrifter for å få «begge Bøger trykket i København».ⁿ⁶ Av et [brev til Lassen 5. april](#) går det frem at årsaken til hennes plan, var økonomisk. Lassen må ha stilt spørsmål ved hennes foretak, for i brevet forklarer hun hvorfor hun «er meget pengegrisk i denne Tid».ⁿ⁷ Det er *nødvendigheten som dikterer meg*, hevdet hun. Da hennes yngste sønn hadde valgt å studere til ingeniør i Stockholm i 1865, hadde hun tatt opp et lån. «Det er ikke stort, men det skal tilbakebetales, og det trækkes hver Maaned lidt af i min Gage», forklarte hun Lassen. Hun håpet honoraret for utgivelsene kunne dekke renten av «denne pinlige Gjeld». Arbeidet

med ektemannens skrifter tok imidlertid tid. Først i midten av mai skrev hun til Hegel for å ta opp forhandlingene om sin egen bok.

Frederik V. Hegel

I sitt svar 25. mai viste Hegel til betingelsene han hadde stilt ved antakelsen, samt andre utgivelser han hadde forpliktet seg til, og «[a]f disse forskjellige Aarsager kan jeg ikke have den Ære at forlægge den omskrevne Samling». ⁿ⁸ Sommeren 1867 befant Collett seg derfor i en vanskelig situasjon både litterært og økonomisk. Hun hadde to manuskripter uten forlegger, og et lån som tærte på enkepensjonen.

Korrespondansen

«Da jeg hørte De var i Kjøbenhavn, kom det mig som et Vink fra Oven, at henvende mig til Dem.» Slik åpner Colletts første brev til Bjørnstjerne Bjørnson, datert 4. september 1867. I slutten av august hadde han reist til København med hele sin familie og flyttet inn i en leilighet på Vesterbro. ⁿ⁹ I sitt brev satte hun nestoren blant de norske forfatterne kort inn i sin økonomiske og litterære situasjon. Mot den bakgrunnen ba hun ham innstendig om å bruke sin innflytelse til å skaffe henne en forlegger til sine manuskripter. «Bedste Bjørnson! Skaf mig en Forlægger til disse stakkels, ellers Forglemmelsen og Tilintetgjørelsen hjemfaldne Manuscripter.» Hun luftet også sine forhåpninger om honorar. «Med et anstændigt Honorar mener jeg 15 Spd Arket. Er det ubeskedent?» spurte hun

usikkert. Hun viste til at hun i Christiania alltid hadde fått høyere honorar, med ett unntak. I 1863 hadde J.W. Cappelen gitt henne et så lavt honorar for *I de lange Nætter*.

I følge Colletts artikkel om sine opplevelser i København, som sto på trykk i Morgenbladet 22. april 1880, skal Bjørnson ha svart henne to ganger. I det første brevet, 11. september, skal han ha forsikret Collett om at Hegel ville utgi hennes egen bok og vurdere ektemannens skrifter: «C-s efterladte Skrifter ønsker Hegel at se selv. Deres egne Skildringer tager han gjerne [...]». Han forsøkte også å dempe hennes forventninger til honoraret. Selv hadde han aldri hatt en kontrakt med Hegel, betrodde han henne. I det neste svaret, datert 21. september, rådet han Collett til å godta Hegels betingelser og gi seg hen til ham på nåde og unåde. «[K]an de paa dette komme, saa kom!».

I Colletts andre brev, datert Christiania 27. september, takket hun for den tillit Bjørnson hadde vist henne. Tonen er nå kollegial og vennskapelig. «Jeg har i det hele ondt for Mistillid», forsikret hun sin nye mellommann, «og De Bjørnson vækker den ikke.» Bakgrunnen for den nye tilliten var nok at de begge visste at han hadde kalt *Amtmandens Døttre* «en styg bog» da annenutgaven utkom i København i 1860. Det hadde blitt referert i Morgenbladet, men var nå glemte. I alle fall for en stund. Hun nevner også at hun tidligere har vært i kontakt med Hegel, men hennes forklaring på hans refusjon svarer ikke helt til refusjonsbrevet. Collett hevder at avslaget delvis skyldtes Hegels estetiske vurdering av manuskriptet, men hans refusjon skyldtes praktiske og økonomiske forhold. Avslutningsvis går det frem at hun fortsatt håpet på 15 spesidaler arket i honorar. Nå spør hun ikke om det er kravstort, men viser til at det er vanlig for flere norske forfattere hos Hegel. I tillegg til Bjørnson kan hun ha hatt Henrik Ibsen i tankene. I Christiania skal det ha versert rykter om deres solide honorarer.

Det tredje brevet er uten eksakt datering, men har påskriften «Hotel Phøenix søndag». Det er med andre ord skrevet etter at hun hadde kommet til København i midten av oktober. I dagene etter sjøreisen hadde hun vært sliten, sovet og samlet mot til å oppsøke den mektige forleggeren.ⁿ¹⁰ Brevet er skrevet dagen etter Colletts første møte med Hegel, og det hadde vært opprivende. I et brev til

Lassen beskrev hun møtet slik:

Den første Tid anvendte jeg til et Gjennemsyn af C-s Breve for deraf at løsne saa meget og i et saa godt Udvalg at det kunde tjene Sagen paa bedste Maade, gik saa til Hegel dermed, og tænk Dem Hr Lassen, fik et Afslag som om der ikke var talt om den Sag! Meget artig, men – et Afslag. Jeg kunde ikke give mig til at tigge derom, jeg taug, men gik dybt krænket hjem.ⁿ¹¹

Til tross for Bjørnsøns forsikringer, virket det for henne nå som om forleggeren ikke kjente til manuskriptene. Hun hadde blitt avvist og manuskriptene refusert. Dagen etter møtet ba hun derfor Bjørnson i svært tydelige ordelag om en forklaring. Den fikk hun i et brev datert 27. oktober, som i 1867 falt på en søndag, så sannsynligvis er forklaringen skrevet samme dag som Bjørnson mottok Colletts brev. Bjørnsøns forklaring lød:

Hvad angaar de bestemte Tilsagn, jeg har givet Dem fra H., saa maa jeg nok spørge Dem, hvori de bestaa? De har mine Breve, jeg mener, at der finder De, at mit Raad var til Dem bogstavelig det samme at overgive Dem til H. paa Naade og Unaade. 15 Spd. vilde han under ingen Omstændigheder, ikke engang om han fik det til Eiendom, betale.

Men har han nu nægtet under hvilkensomhelst Betingelse at have med den nye Bog at gjøre, saa er dette rigtignok noget nyt, men da maa De selv have foranlediget en saadan Udtalelse, derom føler jeg mig forvisset. H. er det høfligste, mest imødekommende Menneske, jeg kjender, og den eneste, jeg nogensinde har hørt ifærd med at dadle ham, er Dem.

Og hvad er saa den hele Sag! Denne bestandige Modløshed, ligeoverfor en saa yderlig Bagatel er ikke til at være sig bekjendt.ⁿ¹²

Slutten av oktober markerer altså et vendepunkt i forholdet mellom Collett og Bjørnson. Fra nå av ble det betraktelig kjøligere og stadig mer komplisert. Bjørnson ville på dette tidspunktet ikke lenger være Colletts mellommann og overlot henne til sin egen skjebne.ⁿ¹³ Tre dager etter sitt møte med Hegel fikk

hun et brev hvor han refuserte ektemannens skrifter svart på hvitt. Grunnlaget for refusjonen var en kort konsulentuttalelse av den danske kritikeren Clemens Petersen.ⁿ¹⁴ «Mit Haab om at faa Colletts Skrifter udgivne henede er fuldstændig glippet», fortalte hun Lassen. Uten at kildene forklarer hvordan, fikk hun også en ny alliert i den danske litteraten Carl Rosenberg i disse dagene.ⁿ¹⁵ Til Lassen omtalte hun ham slik: «Dr. Rosenberg har jeg lært at kjende som en elskværdig og yderst velvillig Mand. Han har været mig til megen Trøst og gjort Alt for om muligt at finde en Udvei.»

En av de tingene han gjorde for å finne en utvei, var å ta opp Colletts situasjon med Bjørnson. På Rosenbergs anmodning henvendte Bjørnson seg så til Hegel, og uten at hun noen gang fikk vite det, tilbød han seg å kausjonere for utgivelsen av *Sidste Blade*. Den 3. november skrev Bjørnson til Hegel:

Fru Colletts Stilling er nok, som jeg saa mærke, *fortvilet*.

Da er det min Pligt at hjælpe hende. Vil De forlægge *hendes egen* Bog for 8 – otte – Spd. Arket og tage mig som Kaution [...]. [J]eg skal nok engang faa det berigtiget hos hende selv eller hendes meget formuende Slægtning, kun at hun *nu* intet Begreb faar derom, men blot *Hjælp og Forskud*.ⁿ¹⁶

Med Bjørnson som kausjonist tok Hegel kontakt med Collett og fikk i stand et nytt møte, som hadde en lykkeligere utgang enn det første. I et brev 5. november henviser han «til den Samtale Fruen igaar bæerede mig med», og tilbød seg «at overtage Forlaget af Deres Erindringer og Optegnelser» for 10 spesidaler arket.ⁿ¹⁷ I begynnelsen av november var endelig Collett en av forfatterne til den mest betydningsfulle forleggeren i Danmark – direktøren hun helt siden våren hadde håpet å knytte varige litterære forbindelser med. Det hun ikke visste, var at det hele skyldtes at noen hadde snakket sammen uten å involvere eller informere henne. Hun trodde derfor at det var Rosenberg som hadde funnet en løsning. At så ikke var tilfelle, legger Bjørnson ikke skjul på i sin artikkel «Fru Camilla Collett» i Morgenbladet våren 1880:

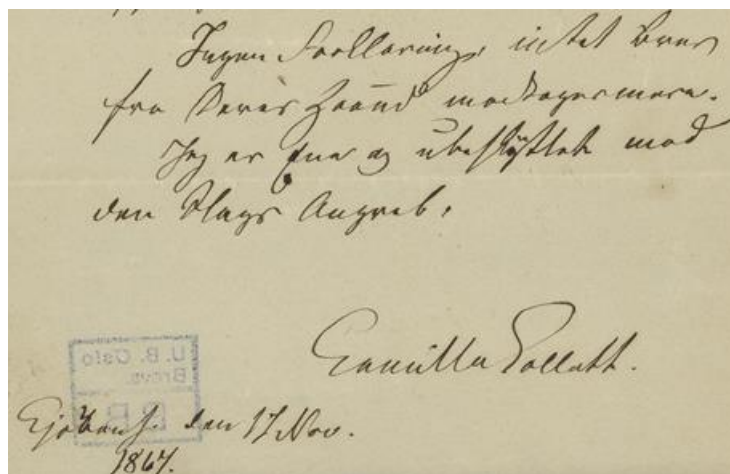
At jeg en Stund ikke vilde have mere med Sagen at gjøre, var ikke,

fordi jeg ikke kunde opnaa, hvad jeg vilde, eller fordi jeg ikke gjerne vilde være Mellemand for Fru Collett, som for de mange andre norske Forfattere (og deriblandt de betydeligste), som jeg har tilført dette mest anseede Boghandlerfirma i Norden. Grunden var alene den, at hun krænkede mig, hvilket dog ikke hindrede mig i efter Anmodning fra Dr. Rosenberg paany at overtage Forhandlingerne, idet jeg hos Hr. Hegel tilbød mig at gaa god for hendes Bog. Det var mig (og ikke som Fru Collett tror, Hr. Rosenberg), «der bragte Sagen i Orden».ⁿ¹⁸

Den nye forbindelsen med Hegel er bakgrunnen for Colletts fjerde brev til Bjørnson, datert 12. november. Nå var hun i gang med å klargjøre manuskriptet. I brevet ba hun om å få tilbake diktet «Til Hedevig», som hun hadde sendt ham fra Christiania. I sitt første svar hadde Bjørnson vært svært begeistret for hennes dikt. «Deres Digte synes mig rigtig smukke, og mere velvalgt Indledning til Colletts Bog kan De som Udgiver ikke give», hadde han skrevet.ⁿ¹⁹ Da hun besøkte ham første gang i hans leilighet på Vesterbro, hadde han kalt diktet «prægtigt» og ville trykke det i Folkebladet. Han skal ha tilbudt et honorar på fem spesidaler. På grunn av deres anstrengte forhold, regnet Collett med at det ikke lenger var aktuelt. Hun ville inkludere diktet i manuskriptet hun snart skulle overlevere Hegel. Diktet ble uten Colletts vitende trykket i Folkebladet i desember 1867. Honoraret skal hun aldri ha sett noe til.

I stedet for diktet sendte Bjørnson et brev hun oppfattet som et direkte angrep på henne selv. I en senere opptegnelse daterer hun det til 14. november og omtaler «den indignerede Demonstration af krænket Æresfølelse der gav sig Luft i hin mageløse Skrivelse», en indignasjon som skal ha skyldtes ønsket om å få diktet tilbake.ⁿ²⁰ Også i artikkelen i Morgenbladet nevner hun brevet, men hun «vil [...] ikke nærmere omtale» innholdet. Vi kjenner derfor ikke ordlyden i brevet. Men hennes siste brev, datert 17. november, var et harmdirrende svar, og i det tar hun et oppgjør med Bjørnson. Hun kan ikke tro at hans brev er stilet til henne, og omtaler det som «saa enestaaende, ja en saadan Plet paa Dem, at jeg vilde skamme mig som Landsmand om Nogen Fremmet erfor derom». Mot hans angrep, følte hun seg ganske alene og ville sende brevet til sine sønner «der

engang skulle vide at drage Dem til Regnskab for hvad De deri tillader Dem at sige mig». Hun hadde fått nok av hans behandling, og nektet å motta flere brev og forklaringer fra ham. Bruddet avsluttet deres brevveksling, og uvennskapet mellom Collett og Bjørnson var et faktum.

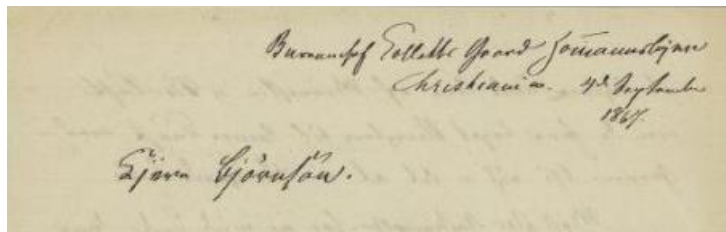

17. november 1867, Brevs. BB:2

Stilistisk variasjon

Selv om brev forutsetter avstand mellom avsender og mottaker, er det en sjanger som ofte forbindes med *nærvær*. Med nærvær tenker man i denne sammenhengen ikke på et fysisk eller kroppslig nærvær, men snarere de forestillingene avsenderen og mottakeren danner seg av hverandre under korrespondansen. En av brevsjangerens teoretikere, Esther Milne, karakteriserer dette nærværet slik: «Snarere er nærvær en effekt som skapes ved kommunikasjon (enten ved brev, postkort eller eposter, for eksempel) når de involverte forestiller seg den andres psykologiske eller, noen ganger, fysiske nærvær.»ⁿ²¹ Særlig må det sies å være tilfelle i personlig korrespondanse, og Colletts brev til Bjørnson skapte alt fra tillit og vennskap til krenkelse og sinne.

Det skyldtes ikke bare innholdet, men også tonen og stilen var med på å skape et personlig nærvær, som sier noe om både avsenderens situasjon og forhold til mottakeren. I det første brevet er for eksempel tonen innstendig og bedende. Allerede i åpningen spør Collett: «Kan De ikke redde mig af min Nød?» Men like interessant i denne sammenhengen er stedet brevet er skrevet på, «Bureauchef Colletts Gaard Homannsbyen».

4. september 1867, Brevs. BB:2

Stedsangivelsen viser på den ene siden at Collett bodde borgerlig og standsmessig, men på den annen side går det frem av brevet at hun var blitt husløs etter et ferieopphold hos en venninne. Hun bodde midlertidig hos byråsjefen, nærmere bestemt sin svoger Carl Emil Collett. Der bodde også hennes nest eldste sønn, Oscar, som den ugifte svogeren hadde tatt til seg i *sønns sted* da hun oppløste familien etter ektemannens død i 1851.ⁿ²² Hun fremstår derfor som en fattig forfatter i velstående omgivelser, og en parentes avslører hennes fortvilte familiesituasjon. Der påpeker hun at de tre eldste sønnene er blitt henne fjerne etter at de har «fæstet sig til rige Slægtninge!». Samtidig som hun ba om hjelp, forsøkte hun å vekke Bjørnsons medlidenhet ved å være både bønnfallende og fortrolig.

I brevene mellom Christiania og København er i det hele tatt tonen fortrolig, kollegial og vennlig. Det forandret seg etter at Collett reiste til København. Det er tydelig allerede i det tredje brevet skrevet på «Hotel Phœnix Søndag». Den første detaljen som illustrerer endringen, er tiltalen. Nå heter det ikke lenger «Kjære Bjørnson», som i det første brevet. Heller ikke «Kjære Bjørnstjerne Bjørnson!», med utropstegn, som i det andre. Hun valgte den mer distanserte formen: «Hr Bjørnstjerne Bjørnson!». Den avsluttende hilsen var også reservert – «Min venligste Hilsen forresten».

I de to siste brevene er tonen enda kjøligere, og den sedvanlige avslutningen «Deres forbundne» eller «venligste Hilsen» er helt forsvunnet. Hun avsluttet nå brevene bare med navnetrekket. I tillegg til disse detaljene fra brevenes rammetekster kommer selvfølgelig innholdet. Som hennes krav om å få en forklaring på hvorfor Hegel avviste henne. Hennes anmodning om å få tilbakesendt «Til Hedevig». Og ikke minst hennes endelig brudd med ham: «Ingen Forklaring, intet Brev fra Deres Haand modtages mere.»

For å forstå hvorfor Collett og Bjørnson kom på kant med hverandre, er slike

stilistiske detaljer viktige. Ikke bare viser de hvordan forholdet utviklet seg, men brevene var i høyeste grad også med på å gjøre deres forhold anspent. Da Bjørnson i sin artikkel i Morgenbladet 5. mai 1880 forklarte hvorfor han i slutten av oktober 1867 ikke lenger ville være Colletts mellommann, trakk han frem to ting. Det første var at han ble krenket av *den bitre tonen* han hørte i hennes brev, det andre var at hun skulle ha tatt avskrift av hvert ord hun hadde sendt ham.

Det, som krænkedde mig, var hendes bitre Tone, og især at hun fortalte, hun havde taget Afskrift af hvert Ord, hun havde skrevet til mig; hun fortalte det i en saadan Forbindelse, at jeg maatte forstaa, at hun hemmelig havde havt Mistillid til mig den hele Tid.ⁿ²³

I hennes brev til Bjørnson finnes det en rekke forskjellige tone- og stilleier, som skapte svært ulike bilder og nærværseffekter hos mottakeren. Bjørnsons forklaring viser likevel hvordan tonen i de siste brevene frembrakte bilder av avsenderen som *bitter*, og at dette bildet helt overskygget de øvrige. Like interessant som hans første forklaring, er imidlertid den andre: At han ble krenket av at Collett skal ha tatt vare på avskriftene av sine brev til ham.

Privat eller offentlig

Hva betyr det å ta vare på brev? Hva betyr det å ødelegge brev? Er det mottakeren eller avsenderen som eier et brev? Er brev private eller offentlige? Dette er sentrale spørsmål i enhver betraktning over brevsjangeren, og de er i høyeste grad relevante når man skal lese og forstå en konkret brevveksling.ⁿ²⁴ Brevvekslingen mellom Collett og Bjørnson setter til og med disse spørsmålene på spissen.

«Selv om tanken på en eventuell publisering kan gjøre brevskriveren oppmerksom på den fremtidige leseren, er denne forestillingen alltid sekundær og formidlet gjennom henvendelsen til den faktiske mottakeren av brevet», hevder den franske brevforskeren Claudine Gothot-Mersch.ⁿ²⁵ Å dømme av Bjørnsons artikkel i Morgenbladet oppfattet han i utgangspunktet korrespondansen med Collett som privat, mens hun, som tok vare på brevene og

avskriftene, kan se ut til å ha betraktet den som semi-offentlig fra første stund. Til forskjell fra Bjørnson hadde hun lang erfaring med å skrive innenfor private sjangre, hvor tanken på fremtidige lesere er tilstede. Men heller ikke Bjørnson var fremmed for å offentliggjøre Colletts brev i 1867. Likevel må hans trussel om offentliggjøring forstås på en annen måte.

Etter å ha mottatt Colletts siste brev følte Bjørnson seg ikke bare krenket. Han ville også ha støtte og oppreisning. Han ville henvende seg til offentligheten for å vise hva slags krenkelser han var blitt utsatt for av Collett. Den 18. november skrev han derfor til Hegel og ba ham «sige (eller skrive) hende fra mig, at hendes Brev til mig snarest mulig skal blive trykt.»ⁿ²⁶ Samme dag sendte altså Hegel et kort brev til Collett og meddelte Bjørnsons trussel om å publisere hennes siste brev.

Dagen etter henvendte Collett seg til Hegel og fortalte at hun ikke kunne forhindre Bjørnson i å offentliggjøre brevet, men hun frarådet Bjørnson å gå til det skrittet. Det ville tvinge henne til å publisere et tilsvarende brev fra ham. Fra Hotel Phøenix skrev hun til Hegel 19. november:

Det vil kun tvinge mig til at offentliggjøre den tilsvarende Skrivelse fra ham. Hvis Hr Hegel kjende denne og overhodet Bjørnsons hele Optræden mod mig hernede, vilde De meget fraraade ham ethvert Skridt videre.ⁿ²⁷

Nå var Hegel blitt mellommann og budbringer for de to norske forfatterne. Etter å ha hatt et møte med Collett på hotellet i Norgesgade må han ha fortalt Bjørnson hvilket mottrekk Collett ville ty til. Han avsto fra å gjøre alvor av sin trussel, og det ble ingen offentlig skittentøyvask i 1867.

Etterspillet viser likevel hvor porøs grensen mellom privat og offentlig kan være. Om Bjørnson i utgangspunktet oppfattet korrespondansen som privat, betraktet han offentligheten som en ankeinstans han kunne henvende seg til for å søke støtte i sine private konflikter. Det hadde han også gjort tidligere med større eller mindre hell, men i dette tilfellet satte Colletts mottrekk ham på andre tanker. Deres korrespondanse forble derfor ukjent for andre enn de involverte frem til 1880.

Da trykket Collett sin artikkel i Morgenbladet og dro nytte av å ha tatt vare på både avskriftene av sine egne brev og Bjørnsons svar. Likevel er det en slående forskjell mellom Bjørnsons trusselbrev og Colletts offentliggjøring. Ikke bare på grunn av deres ulike posisjoner i det litterære feltet, men også i deres forståelse av offentligheten. For Collett var offentligheten ikke en ankeinstans, men et sted hvor egne erfaringer kunne fremstilles for å eksemplifisere konflikter i samtiden. I 1880 var utgangspunktet for offentliggjørelsen ikke deres private uvennskap. I artikkelen anonymiserer hun konsekvent Bjørnson ved å omtale ham som «Mellommand», «Landsmand» og «N.N.». Hennes ærend var å vise hvordan det hadde vært å være «norsk Forfatterinde» i København. Bakgrunnen for artikkelen var også debatten om forholdet mellom norske forfattere og danske forleggere som hadde pågått i norske aviser det siste året. I et brev til Universitetsbibliotekar A.C. Drolsum, skulle Hegel i 1883 interessant nok oppsummere debatten ved å hevde at forholdet mellom forfatter og forlegger ikke lenger var en privatsak mellom menn. [n28](#)

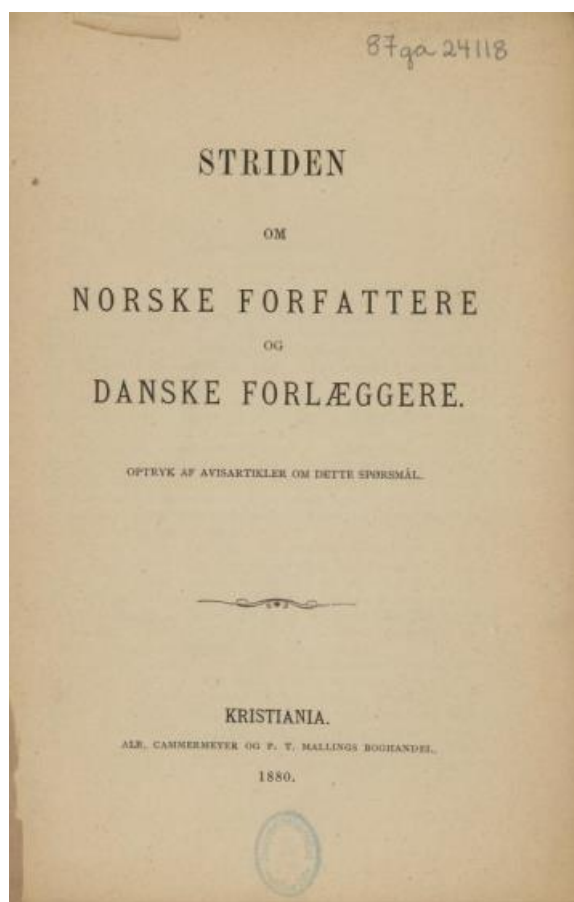
Striden mellom norske forfattere og danske forleggere

Helt siden Bjørnson hadde gått over til Hegels Gyldendal Boghandel i 1860, hadde han fra tid til annen blitt kritisert for å ha blitt dansk forfatter. Det som utløste avisdebatten i 1879 var imidlertid at Peter Christen Asbjørnsens *Norske Folkeeventyr. Ny samling* utkom på Hegels forlag. I en ellers rosende omtale i Ny illustreret Tidende stilte Kristian A. Winter-Hjelm spørsmål ved at et verk av nasjonal betydning utkom i København. Anmeldelsen satte i gang debatten som siden er blitt kalt den første norske forlagsstriden.

Asbjørnsen forsvarte seg ved å vise til at han nådde et langt større publikum ved å utgi sine bøker i København. Hans kritikere mente derimot at norske forlag og forfattere var en viktig del av en nasjons kultur og identitet, og satte sin lit til at en ny generasjon forfattere ville utgi sine bøker hjemme. Collett kom med sitt første bidrag i debatten med en artikkel om sitt brudd med Hegel i 1872, som stod på trykk i Aftenposten 26. januar 1880. Kort tid etter ble artikkelen trykket opp sammen med de øvrige bidragene i debatten i boken [Striden om norske](#)

[forfattere og danske forlæggere](#). Bak utgivelsen sto de to norske forleggerne

Albert Cammermeyer og Peter Tidemand Malling. [n29](#)

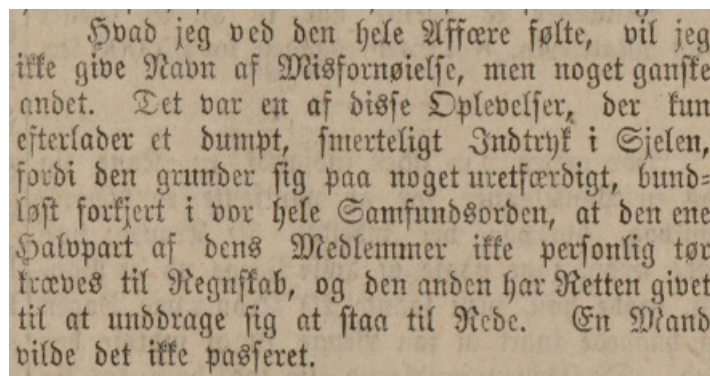

Artikkelen opprørte Hegel, som en stund skal ha vurdert å gå til søksmål mot Collett. Etter å ha konferert med Henrik Ibsen og fått hans støtte for sin versjon av saken, valgte han i stedet å gå til rette med Colletts fremstilling i en artikkel i Aftenposten 4. mars. Ved hjelp av sitt forlagsarkiv redegjorde han i detalj for samarbeidet med Collett helt siden utgivelsen av annenutgaven av *Amtmandens Døttre* i 1860 til bruddet under arbeidet med annet bind av *Sidste Blade* i 1872. Grunnen til at han hadde avsluttet samarbeidet med Collett, var at han flere ganger hadde fått et tydelig inntrykk av at hun var misfornøyd med ham som forlegger.

Hegels svar førte i sin tur til en kritikk av utgiverne av *Striden om norske forfattere og danske forlæggere* i Morgenbladet. I to innlegg argumenterte en anonym skribent for at det hadde vært ytterst uheldig av Cammermeyer og Malling å trykke opp Colletts bidrag uten å ta med Hegels svar. Med støtte i hans artikkel stilte skribenten også spørsmål ved Colletts fremstilling, hennes omgang med faktiske opplysninger og hennes koleriske temperament. I Morgenbladet 22.

april svarte Collett sin tidligere forlegger og til dels den anonyme skribenten. Hun forsikret Hegel at hun aldri hadde vært misfornøyd med ham. Den hun derimot hadde noe å utsette på, var sin «Mellommand». For å vise hvorfor tok hun for seg deres turbulente forhold høsten 1867 og siterte fra deres brev. I artikkelen har hun også utviklet et feministisk perspektiv på affæren med Bjørnson. For Collett illustrerte hennes erfaringer ikke bare konflikten mellom danske forleggere og norske forfattere, men også hvordan det var å være «en norsk forfatterinde» i København. Det var på bakgrunn av sin kamp for kvinners frigjøring hun så tilbake på høsten 1867:

Hvad jeg ved den hele Affære følte, vil jeg ikke give Navn af Misfornøielse, men noget ganske andet. Det var en af disse Oplevelser, der kun efterlader et dumpet, smerteligt Indtryk i Sjelen, fordi den grunder sig paa noget uretfærdigt, bundløst forkjert i vor hele Samfundsorden, at den ene Halvpart af dens Medlemmer ikke personlig tør kræves til Regnskab, og den anden har Retten givet til at unddrage sig at staa til Rede. En Mand vilde det ikke passeret.ⁿ³⁰

Hvad jeg ved den hele Affære følte, vil jeg ikke give Navn af Misfornøielse, men noget ganske andet. Det var en af disse Oplevelser, der kun efterlader et dumpet, smerteligt Indtryk i Sjelen, fordi den grunder sig paa noget uretfærdigt, bundløst forkjert i vor hele Samfundsorden, at den ene Halvpart af dens Medlemmer ikke personlig tør kræves til Regnskab, og den anden har Retten givet til at unddrage sig at staa til Rede. En Mand vilde det ikke passeret.

Morgenbladet 22. april 1880

Resepsjon

Det feministiske perspektivet har forsvunnet i senere fremstillinger av korrespondansen mellom Collett og Bjørnson. De to som har behandlet konflikten mellom dem, er Ellisiv Steen i *Den lange strid* og Harald L. Tvetervås i *Den norske bokhandels historie II*. Begge fremstiller Bjørnson som «fornuftig» og «storsinnet» mens Collett står igjen som «ubehersket», «mistenksom» og

«aggressiv». Det skyldes fremfor alt at de begge legger stor vekt på Bjørnsons kausjonering for utgivelsen av *Sidste Blade*. Selv om Collett ikke kjente til brevet hvor han tilbød seg å dekke utgiftene for utgivelsen, er det likevel i lys av det de betrakter hennes siste brev til Bjørnson. Steen oppsummerer konflikten mellom dem slik:

Et brev hun skrev til ham 17. november, var så ubehersket i tonen at Bjørnson truet med å offentliggjøre det. Det storsinn han hadde vist i denne ubehagelige episoden, forsto hun aldri, og de kom ikke mer på talefot, enda Bjørnson gang på gang gjorde forsøk på å få en forsoning i stand. [n31](#)

Forsvaret av Bjørnson er enda tydeligere hos Tveterås. Han siterer hele brevet hvor Bjørnson stiller som kausjonist samt en rekke øvrige brev mellom menn som i ulike perioder hadde vært involvert i Colletts liv og forfatterskap, som Bernhard Dunker, Clemens Petersen og Carl Rosenberg. Fra deres brev samler han opp kritiske karakteristikker og rene bakvaskelser av Collett, og indirekte kartlegger han det nettverket av menn Collett i perioder var en del av og i andre perioder kjempet mot. I den grad ser Tveterås seg blind på dette maskuline nettverkets oppfatning av Collett at han ikke engang nevner, henviser til eller siterer fra hennes brev til Bjørnson. Ved konsekvent å overse henne stemme, reproducerer han *fortellingen om den vanskelige Collett* datidens litterære patriarkat produserte. Han kan derfor konkludere med at Bjørnson med en storsinnet gest løste den vanskelige situasjonen Collett hadde havnet i:

I dag kan vi ikke fange opp det skiftende spill av samtaler og muntlige forhandlinger som foregikk i København denne høsten – med hovedpersoner som Bjørnson, Hegel, C. Rosenberg og delvis Clemens Petersen foruten forfatterinnen selv. Men løsningen ser vi, – med en storsinnet gestus grep Bjørnson plutselig inn i situasjonen den 3. november. [n32](#)

Mye har skjedd i brevforskningen siden Tveterås skrev sin bok. I dag er det i langt større grad vanlig å lese brev som svar og reaksjoner på andres

henvendelser enn tidligere. Det som kjennetegner det personlige brevet, hevder for eksempel Jelena Jovicic i *L'épistolaire intime (1850–1900)*, er at det kommuniserer med en annen enten det er i form av en første henvendelse, et svar eller en fortsettelse av en dialog.¹³³ Det fører i neste omgang til at man ikke leser brev som en enkelt persons henvendelser og reaksjoner, men i større grad setter brevene og brevskriverne inn i en sosial sammenheng. De ulike brevene leses som en del av en korrespondanse i en større kontekst. Det har ført til at brevskrivernes eventuelle suverenitet tones ned til fordel for den bestemte situasjonen og det sosiale samspillet de skrev innenfor.

Betrakter vi Bjørnsons brev til Hegel som en reaksjon på Rosenbergs anmodning om å finne en løsning på Colletts situasjon, fremstår hans *storsinn* straks i et litt annet lys. Leser vi brevet i forbindelse med korrespondansen mellom Collett og Bjørnson, ser det ut til at han betalte seg ut av en penibel situasjon han hadde vært med å skape. En detalj som rokker ved Bjørnsons påståtte *storsinn*, er at han også regnet med å få beløpet «berigtiget hos hende selv eller hendes meget formuende Slægtning». At Collettfamilien var en velstående handels- og embetsmannslekt i Christiania var godt kjent, og i sitt første brev hadde Collett minnet ham på det ved å nevne at hennes eldste sønner var blitt henne fjerne etter at de hadde «fæstet sig til rige Slægtninge!».

Kilde og tekst

Brev er både kilder og tekster. Som kilder har de i likhet med dagbøker og dokumenter en tettere forbindelse til faktisk virkelighet enn litterære tekster. Brev henviser til og dokumenterer hendelser som en gang har funnet sted. De bringer oss inn i relasjoner mellom mennesker som preget deres liv og formet den verden de levde i. Men brev er også *tekster* som kan leses med blikk for tvetydigheter og flerstemmighet, selfremstilling og forstillelse. Brev er verken direkte uttrykk for en person eller avtrykk av en hendelse, men språklige, stilistiske og retoriske fremstillinger av saksforhold, relasjoner og personligheter i bestemte situasjoner.

Med Colletts fem brev til Bjørnson blir denne dobbeltheten prekær både på

grunn av intensiteten i hennes brev og det faktum at Bjørnsons brev ikke er bevart i sin helhet. Vi står derfor overfor *en halv korrespondanse*, som er rykket ut av den sammenhengen den ble skrevet i. Likevel er det viktig å huske at hennes brev er reaksjoner og svar på Bjørnsons brev. Bare ved å lese dem som deler av en korrespondanse i en sosial sammenheng, kan vi fange opp det skiftende spill av henvendelser, forhandlinger og forviklinger som utspilte seg i Christiania og København høsten 1867. På den måten kan vi komme på det rene med hvordan Collett og Bjørnson ble uvenner, og hvordan de på hver sin måte reagerte på konflikten. Bjørnson omtalte den som en *bagatell* han straks glemte til fordel andre kamper han oppfattet som viktigere. Først da kvinnesaken var *à la mode* på slutten av 1870-tallet, ble han en av dens talsmenn, og forsto, som han påpekte i Morgenbladet i 1880, hvilken kamp som begynte med utgivelsen av *Amtmandens Døttre*. For Collett ble derimot opplevelsene høsten 1867 et viktig kapittel i hennes kamp for kvinners rett til å heve stemmen og kritisere det patriarkalske samfunnet hun levde i. Ikke bare i private brev, men også i all offentlighet. Det er en tematikk som slås an allerede i åpningen av *Sidste Blade* når hun skriver at en av forfatterens oppgaver er å gi en tydning av det «patriarkalske familie-pietetsforholdet» som har erstattet gudene i skyene.

Prinsipper for utvalg og transkripsjon

1. Utelukkende brev som befinner seg i Nasjonalbiblioteket, tas med i denne publiseringen.
2. Brevene utgis kronologisk.
3. Generelle opplysninger om brevet gjengis i en note ved begynnelsen av hvert enkelt brev. Det gjelder hovedsakelig diskusjon av dateringen hvis denne er mangelfull eller feilaktig.
4. Transkripsjonen er nøyaktig og bokstavrett, det vil si at Camilla Colletts rettskrivning er beholdt. Skrivefeil er ikke rettet, men hvis de er forstyrrende for lesningen, er forslag til rettelse lagt til i note.
5. Opplagt manglende bokstaver, ord eller tegn er satt til i skarpe klammer [ ].
6. Camilla Colletts gotiske håndskrift er til tider slurvete og vanskelig å lese, men transkripsjonen tar som utgangspunkt at teksten gir mening, og slurvete bokstaver og ord er derfor transkribert velvillig ut fra sammenhengen. Det har i noen tilfeller vært nødvendig å markere usikker lesning med spisse klammer < >.
7. I noen tilfeller er det vanskelig å avgjøre om en bokstav er stor eller liten. Det gjelder spesielt d/D, b/B og k/K. Her velges den form som følger normen.
8. Camilla Collett skrev sitt eget navn og hovedstadsnavnet Christiania med en forbokstav som er lik den hun brukte for K. I transkripsjonen brukes alltid C i slike tilfeller.
9. Tekst som er strøket, er markert med gjennomstreking.
10. Tilføyd tekst gjengis som hevet over linjen.
11. Når tekst er rettet ved at noe er skrevet oppå noe annet slik at opprinnelig tekst er dekket, transkriberes den sist skrevne teksten, mens den opprinnelige gjengis i note.
12. Tekst som er understreket, gjengis med kursiv, og det skjelves ikke mellom typografisk og retorisk utheving.

Kilder

Brev til Bjørnstjerne Bjørnson i Brevs. BB:2:

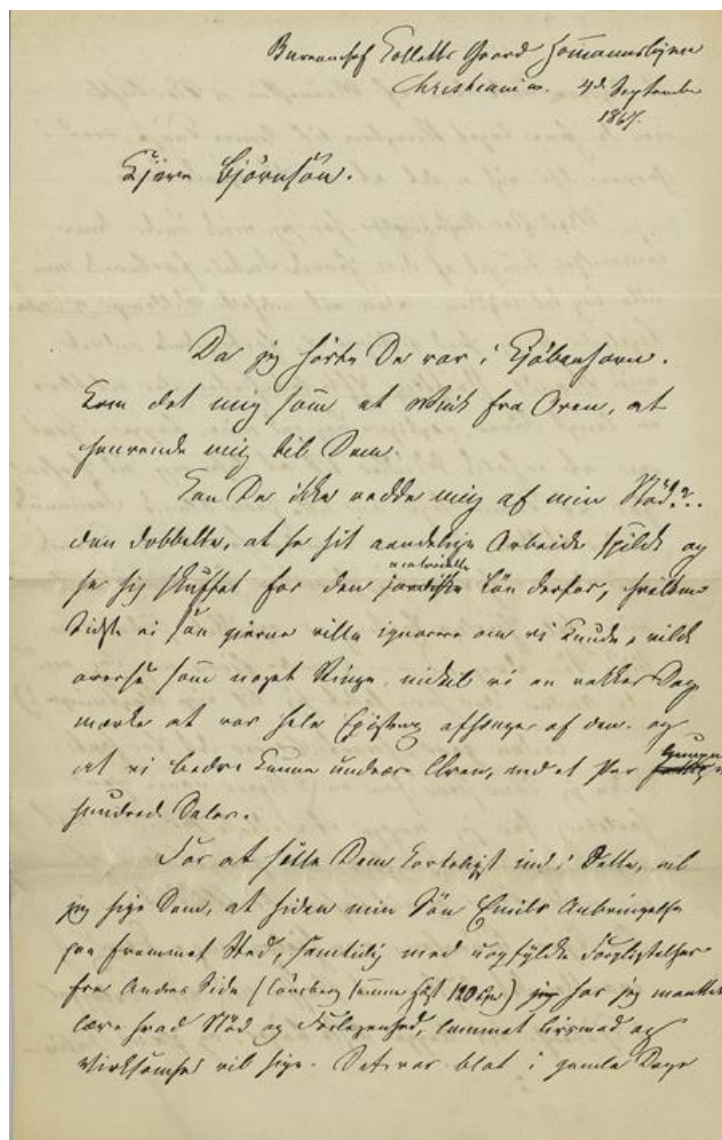
[4. september 1867](#)

[27. september 1867](#)

[\[27. oktober 1867\]](#)

[12. november \[1867\]](#)

[17. november 1867](#)

Brevs. BB:2, fra Camilla Collett til Bjørnstjerne Bjørnson, 4/9 1867, s. 1

[4. september 1867](#)

Bureauchef Colletts Gaard Homannsbyen Christiania.

4de September 1867.

Kjere Bjørnson.

Da jeg hørte De var i Kjøbenhavn, kom det mig som et Vink fra Oven, at henvende mig til Dem.

Kan De ikke redde mig af min Nød?.. den dobbelte, at se sit aandelige Arbeide spildt og se sig skuffet for den jørdiske materielle Løn derfor, hvilken Sidste vi saa gjerne ville ignorere om vi kunde, vilde overse som noget Ringe, indtil vi en vakker Dag mærke at vor hele Existenz afhænger af den, og at vi bedre kunne undvære Æren, end et Par fattige lumpne hundrede Daler.

For at sætte Dem korteligt ind i dette, vil jeg sige Dem, at siden min Søn Emils^{k1} Anbringelse paa fremmet Sted, samtidig med uopfyldte Forpligtelser fra Andres Side (Tønsberg^{k2} samme Høst 120 Spd) jeg har jeg maattet lære hvad Nød og Forlegenhed, lammet Livsmod og Virksomhed vil sige. Det var blot i gamle Dage ^{at} Digter^{ne} kunde leve af Maaneskin og Skovluft men de have taget Recepten til denne Kunst med i Graven, thi vist er det at vi ikke kjende den.

Med stor Anstrengelse har jeg midt under denne Lammelse, knuget af den haarde Vinter, forberedt min lille Bog^{k3} til Trykken. Den vil indeholde *Skildringer og Digte*. Ligeledes har jeg, hvad vigtigere er, forberedende ordnet *min Mands skriftlige Efterladenskaber* der vil blive en langt større, vægtigere Bog end min, begge i Haab om at erholde Midler til at løse mig ud herfra, for at kunne søge en lille Havn blandt Fremmede under Vilkaar, der vare mindre haarde og kuende end dem i Hjemmet, hvor nu paa en Maade min hele huslige Existenz er oprykket siden min sidste Søn drog ud – – – (mindre fjern mig dog, end de Andre der have fæstet sig til rige Slægtninge!)

Tiden gaar, snart bliver det for sent. Siden jeg kom hjem fra en 3 Ugers Ferie paa Jarlsberg har jeg neppe et Fodfæste her, da mit Logi, allerede tidlig opsagt, blev snappet bort af en anden Leier og mit Bohave bortflyttet. De kjere Bjørnson, maa hjælpe mig. Dem maatte det lykkes at skaffe mig en Forlægger i Kjøbenh. til begge disse Bøger, og paa Betingelser ^{der} snarlig kunde bringe mig Hjelpen.

Der er vistnok allerede gjort Forsøg derpaa, men ikke med saadan Vægt, d v s. understøttet af saadanne Garantier, at man kunde opnaa andet end ubestemte Svar. En anden Magt vilde den mundtlige Underhandling kunne have, helst naar den pleiedes af en Mand som *Bjørnson* der har stor Indflydelse dernede.

For eget Vedkommende kan jeg, hvis kun henvise til mine tidligere trykte Arbejder, og den Modtagelse de have faaet. Den har altid været omtrent den samme; det sidste bedømtes maaske mest velvilligt. Jeg har kun *en* Maade at arbeide paa: bestræbe mig for i færreste Ord at sige saameget som muligt. Det er en temmelig ufordelagtig Maade, og jeg har i Grunden ikke Raad til den. De bedre Læsere ville dog vurdere den og vide En Tak for at man sparer deres Tid, saa at de i 3–4 Ark kunne faa det samme Kvantum ^[4] Indhold som en «svensk» eller tydsk Vielschreiberin«ne» magelig kunde udtvære i 20. Men De har selv bedste Bjørnson, gjort Dem bekjendt med en Prøve af min Bog, som De maaske ikke finder uværdig til at grunde en Anbefaling«paa», (der i Deres Mund vil have særdeles Vægt) – hvis en saadan yderligere Garanti skulde forlanges.

«Jonas Colletts efterladte Skrifter» ville fornemmelig komme til at bestaa af Breve fra Udlandet: Paris München, Venedig, Rom, Kjøbenh. – Christiania – foruden nogle forhen trykte, dels æsthetiske, dels kritiske Opsatser – endvidere endel Digte. Af disse Breve eier jeg omtrent 300. Efter mine Tanker kunde de Alle, lige til det mindste Blad fortjene at offentliggjøres. Men mangehaande Hensyn forbyder naturligvis dette, og sætter store Indskrænkninger. De have alle en stor Formskjønhed og en egen Ynde i Stilen, og udtale hans Tids Raisonnement«s» ^[5] over sin Tids Tilstande og Begivenheder paa en overlegen men meget ^{temmelig} skarp Maade, altime dens dog hans varmeste, dybeste Følelsesliv ogsaa bryder frem. Hartvig Lassen ^{k4} var meget indtaget i de Prøver jeg lod ham se, og det vilde være mig en let Sag at faa hans varme Anbefaling, ligesom jeg er vis paa, at Colletts endnu levende *danske* Venner, hvoriblandt Folk som Winther ^{k5}, Paludan Møller ^{k6}, Hauch ^{k7}, Ploug ^{k8}, Gjødvad ^{k9}, Krieger ^{k10}, Fru Heiberg ^{k11}, om jeg henvendte mig til Dem ⁿ³⁴, gjerne med sin Stemme vilde understøtte dette Foretagende. Jeg vedlægger et lille Digt som jeg tænkte maaske kunde udfylde en Fortales Plads. Sig mig om De tror det gaar an. Det er min

inderlige, af alle partiske Hensyn uafhængige Overbevisning at Colletts Bog vil gjøre Lykke.

Bedste Bjørnson! Skaf mig en Forlægger til disse stakkels, ellers Forglemmelsen og Tilintetgjørelsen hjemfaldne Manuscripter. Paa en Maade staar og falder jeg selv med Demⁿ³⁵. Faar jeg dem ikke snarest muligt solgt til mod et anstændigt Honorar, saa er jeg ogsaa «solgt» og man kan kaste mig i Ovn⁶ med dem.

Med et anstændigt Honorar mener jeg 15 Spd Arket. Er det ubeskedent? Det er det *mindste* der nogensinde blev budt mig og betalt for mine Bøger, (I de l. N.)^{k12} af Cappelen, fordi det var neppe 14 Dage før Jul, altsaa i seneste Lag. Det er tror jeg, ogsaa detⁿ³⁶ almindelige Norm nede i Danmark. *Under* denne Pris, 15 Spd Arket, i samme Format som mine tidligere her udkomne Bøger, nemlig paa 26 Linier Spalten lønner det sig ikke for mig at skrive, da jeg som sagt anvender denne minutiøse Omhyggelighed paa Formen, og søm ikke har lært den Kunst at være vidtløftig.

Den unge Tønsberg har plaget mig meget for at faa et Bidrag til hans Bog^{k13}. Jeg blev tilsidst nødt til at tage et Stykke ud af mit eget Manuscript, med den lovende Udsigt maaske Intet at faa derfor. Jeg valgte «Billeder fra Christiania i 5 Breve» hvori meget om Theatret fordi disse taale mindst at gjemmes forlænge.

Deres Stykke^{k14}, har som jeg hører gjort *stor Lykke*, hvortil jeg hjertelig lykønsker Dem. Vi Norske trænge til Alt hvad Fremmede kunne yde os. Vi maa varmes ved fremmede Barme skulle vi kunne friste Livet.

Venligst Hilsen til Deres Kone^{k15}. Hvorledes hun befinder sig (!) Hvad Planer der ere fattede for Vinteren (Italien? Kjøbenhavn?) ja dette vilde interessere mig at vide, og et Par Ord derom, naar De, som jeg haaber lader høre fra Dem, vilde glæde

Deres forbundne Camilla C.

Jeg venter kun et Vink dernede fra. Hvis jeg faar et saadant antageligt Tilbud, tager jeg snarest muligt ned til Kjøbenhavn for selv at lede Trykningen og corrigere, om ønskes. Derfra drager jeg da syd paa. Jeg kan kun afhænde

Manuscripterne *mod contant Honorar*. Jeg kan det ikke anderledes. Gud være med dem!

---

27. september 1867

[k16](#)

Christiania den 27de <Sp>. 1867.

Kjære Bjørnstjerne Bjørnson!

De takker mig for den Tillid jeg viser Dem, ja, i detsamme blev jeg mig bevidst at jeg havde den, at jeg kunde havt Mistillid, netop *her*. Det kommer ikke af at Andre ikke tilstrækkelig har ægget denne ved Forestillinger og Fremstillinger som det vil være ganske overflødigt at gjentage for Dem, men det kommer af at jeg selv er næsten stupid uimodtagelig for det man kalder Partilidenskab [n37](#) har ondt for at forudsætte den for Andre. Jeg har i det hele ondt for Mistillid, og De Bjørnson vækker den ikke.

Da Tiden var kort til megen Brevvexling, bestræbte jeg mig i forrige Brev at imødegaa saavidt som muligt Tvivl og Spørgsmaal. Jeg fortalte dog ikke at jeg allerede før har henvendt mig til Hegel [k17](#), [\[2\]](#) sendte ham i Vaar engang som Prøve paa mit lille, ham tilbudte Arbeide 3 a 4 Stykker. Paa dette modtog jeg et særdeles høfligt og artigt – *Afslag* hvortil han angav en praktisk Grund – for sent, for tidlig? at <vove> noget – <Voveligt>: i det Hele fik jeg Indtrykket af ^{at} det var H^f Hegels æsthetiske Formening at det jeg bød ham, var noget Jux, som sandsynligt blot vilde volde ham Tab hvis han indlod sig dermed. Hvorvidt det nu kan fordrages med den Smule Forfatterstolthet – der endnu kan være levnet En – at forfølge Sagen videre, om her kan være Misforstaaelser at løse, om man overhovedet har skal bringe nogen Stolthed ^{med} og ikke lade den være ganske hjemme ved saadanne Tilfælde, det overlader jeg til Dem at afgjøre, som jeg i det Hele tror at De vil raade mig det Bedste.

I Anledning Deres Oplysning ang. Honorar, øg at dette retter sig efter Oplagets Størrelse, da blive en Berigtigelse fra min Side maaske nødvendig. Naar

jeg har nævnt et Honorar i Lighed med det flere norske Forfattere har af Hegel (15 Spd Arket) saa har jeg ikke ment dermed for Oplaget, men en Gang for<...>ⁿ³⁸

[27. oktober 1867]

^{k18}

Hotel Phœnix Søndag.

Hr Bjørnstjerne Bjørnson!

Efter et høist anstrengende Gjennemsyn af Colletts Breve, gik jeg i Gaar hen til Hegel^{k19} for at treffe Aftale med ham med Hensyn til Bøgerne, grundet paa det bestemte Tilsagn jeg har erholdt gjennem Dem – men blev meget overrasket ved igjen at blive tilbagevist. En saadan Behandling kræver en Forklaring som jeg tror mig berettiget til at forlange af Bjørnson.

Vel har Hegel med Hensyn til Colletts Bog, givet et ubestemt Løfte, og har beholdt de Breve jeg gav ham til Prøve. Næsten mere krænkende bliver dette for mig – den *eneste* af de norske Forfattere der paa denne Maade er beegnet^{k20}.

Hvad vil jeg tale om Krænkelser! min hele øieblikkelige Existentz afgang [af] at jeg strax henede fik *min* lille Bog forlagt og betalt, for *derved* at *vinde*   *Kræfter* og *Midler* til den langt vanskeligere Opgave der forelaa mig, at bringe ²Colletts Bøgs Manuscripter istand til Trykken. Lokket som jeg i Sandhed var ved Deres Brev kan jeg nu hverken frem eller tilbage.

Jeg sidder her alene, langt fra Mineⁿ³⁹, fuldstændig mod- og raadløs – og skulde saa gjerne, <orgløs>^{k21} som jeg *maaske for meget er* – drage ud til Dem for at høre Deres Tanker om dette – men De ved nok Bjørnson, at hverken De eller Deres Frue har nogensinde opmuntret mine Besøg hos Dem, jeg kan ikke i dette Øieblik finde Frihed til at gjøre det. Min venligste Hilsen forresten.

Camilla Collett.

---

12. november 1867

k22

Hotel Phœnix den 12te Nov.

Hr Bjørnstjerne Bjørnson!

Da jeg maa udlede af Deres Forhold at det Dem til Aftrykning i Folkebladet tilsendte Digt: «Til Hedevig», ikke benyttes, saa er jeg saa fri at gjentage min Anmodning om snarest at faa det tilbagesendt.

Jeg vil bede Dem ikke glemme at Forslag og Tilbud oprindelig kom fra Dem, og at kun Omstændigheder har tvunget mig til her at møde Dem.

Camilla Collett.

---

17. november 1867

Hr Bjørnstjerne Bjørnson!

Da jeg sendte Dem hin Sang^{k23}, har jeg i høfligste Udtryk, bedet Dem, hvis De ikke benyttede den (derfor kunde der være kommet ^{uforudsete} Hindringer) da strax at sende mig den tilbage.

Mit Arrangement med Hegel bød, at jeg ordnede og forseglede alt hvad han skulde have. Jeg ventede i *10 Dage* uden at værdiges et Brev, og jeg skulde reise.

Jeg gjentog min Anmodning og faar Deres Skrivelse, der i en Grad har forbauset mig, at jeg endnu maa tvivle paa at den er stilet til mig.

Der er noget uskjønsomt, ubearbejdet i Deres Natur. Alle Egenskaber ²og Eiendommeligheder hos et Menneske kan man haabe at overvinde, naar man vil vindet det, men Utaknemlighed støder Guder og Mennesker bort.

Der var en Tid da De oppe hos os var mere ubefæstet end De nu er, hvor jeg efter Evne kjæmpede for Dem og søgte at bane Dem Vei. Jeg beundrede Deres Evner og følte mig grebet af det friske Liv der vældede ud af hvert nyt Skrift, jeg troede paa noget tilsvarende i Deres Karakter og Personlighed. Smigre aabenlyst kunde jeg ikke, kan det ikke. Har jeg nævnt Dem flygtig i et Skrift, har det været

et ironisk Echoⁿ⁴⁰ af Andres Opfatning af Dem, jeg tog mig selv med.

Samtidig rev De mig aabenlyst ned, hernede i Danmark, og gjorde alt for at vække Mistro mod mig. Den «stygge Bog» spøjte endnu fornylig igjen ^[3]i Hr Sødrings^{k24} Korresspondance.

Hvad jeg har erfaret hernede er kun en Gjentakelse.

Deres Brev er saa enestaaende, ja en saadan Plet paa Dem, at jeg vilde skamme mig som Landsmand om Nogen Fremmet erfor derom.

Men jeg sender det til mine Sønner, der engang skulle vide at drage Dem til Regnskab for hvad De deri tillader Dem at sige mig. Hvert Ord skrevet til Dem, har jeg heldigvis Afskrift af.

Ingen Forklaring, intet Brev fra Deres Haand modtages mere.

Jeg er Ene og ubeskyttet mod den Slags Angreb.

Camilla Collett.

Kjøbenh. den 17 Nov. 1867.

^[4]Sangen, tilbudt Dem under andre Forudsætninger, vil jeg helst have tilbage. Det beror paa Dem om De vil komme et Ønske imøde, øg i saa Fald behage De at nedlægge den hos Hegel.

Litteratur

Bjørnson, Bjørnstjerne:

- «Fru Camilla Collett», Morgenbladet 5.5.1880.
- Brev til Camilla Collett, september 1867, Brevs. 4:11, Nasjonalbiblioteket.
- Brev til Frederik Hegel, 3.11.1867, nr. 472 i NKS 3742, 4°, 1. Række. 1860-1887, Det kongelige Bibliotek, København.
- «Fru Camilla Collett», Morgenbladet 5.5.1880.

Cammermeyer, Albert og Mallings, P.T.: *Striden om norske forfattere og danske forlæggere*, Cammermeyer og P.T. Mallings Boghandel, Kristiania 1880.

Collett, Alf: *Familien Collett. Efterretninger*, Christiania 1872

Collett, Camilla:

- *Sidste Blade. Erindringer og Bekjendelser*, Gyldendal Boghandel, København 1868.
- Brev til Hartvig Lassen, 5.4.1867, Ms.fol 3111, Nasjonalbiblioteket.
- Brev til Frederik Hegel, 18.5.1867, nr. 88 i NKS 3742, 4°, 1. Række, Det Kongelige Bibliotek, København.
- Brev til Hartvig Lassen, november 1867, Brevs. 5, Nasjonalbiblioteket.
- Brev til Frederik Hegel, 19.11.1867, nr. 90 i NKS 3742, 4°, 1. Række, Det Kongelige Bibliotek, København.
- Brev til Alf Collett, 23.11.1867, Brevs. 5, Nasjonalbiblioteket.
- *Om Hegel og Bjørnson*, Ms.8° 275:3:b, Nasjonalbiblioteket.
- «Ogsaa om forlæggere og forfattere», *Striden om norske forfattere og danske forlæggere*, Cammermeyer og P.T. Mallings Boghandel, Kristiania 1880.
- «Af Forfatterinden til 'Amtmandens Døttre'», *Morgenbladet* 22.4.1880.

Fulsås, Narve: «Innledning Brev 1844-71», *Henrik Ibsens skrifter* 12, Aschehoug, Oslo 2005.

Hegel, Frederik:

- Brev til Camilla Collett, 25.5.1867, nr. 38 i NKS 3742, 4° 2. Række, Det Kongelige Bibliotek, København.
- Brev til Camilla Collett, 5.11.1867, nr. 40 i NKS 3742, 4° 2. Række. 1867-1872, Det Kongelige Bibliotek, København.

Hoem, Edvard: *Villskapens år. Bjørnstjerne Bjørnson 1832-1875*, Forlaget Oktober, Oslo 2009.

Jovicic, Jelena: *L'épistolaire intime (1850-1900). Genre pratique et culturelles*, Cambridge Scholar Publishing 2010.

Milne, Esther: *Letters, Postcards, Email. Technologies of Presence*, Routledge, New York, London 2010.

Nielsen, L.C.: *Frederik V. Hegel. Hans forgængere og hans slægt. Et mindeskrift*, Fr. Bagges Kgl. Hof-bogtrykkeri, København 1909.

[*Ordbog over det danske Sprog*](#) (ODS). Gyldendal, København 1918–56.

Petersen, Clemens: «Konsulentuttalelse», nr. 39 i NKS 3742, 4° 2. Række. 1867–1872, Det Kongelige Bibliotek, København.

Robinson, Michael: «'The Great Epistolick Art'. An Introduction», *Nordic Letters 1870-1910*, Ed. by Michael Robinson and Janet Garton, Norvik Press 1999.

Steen, Ellisiv: *Den lange strid. Camilla Colletts senere forfatterskap*, Gyldendal, Oslo 1954.

- Kartotek over Camilla Colletts brev. Ms.fol. 4120.

Tveterås, Harald L.: *Den norske bokhandels historie II*, Norsk bokhandler-medhjelper-forening, J.W. Cappelens Forlag, Oslo 1964

Aarnes, Sigurd Aa.: «Den danske kritiker Carl Rosenberg og norsk litteratur», «*Laserne*». *Studier i den dansk-norske felleslitteraturen etter 1814*, Aschehoug, Oslo 1994.

Noter:

[n1](#). Narve Fulsås, «Innledning Brev 1844–71» i *Henrik Ibsens skrifter 12, Innledning og kommentarer*, s. 59, Aschehoug, Oslo 2005. Se også Harald L. Tveterås' *Den norske bokhandels historie II*, Norsk bokhandler-medhjelper-forening, J.W. Cappelens Forlag, Oslo 1964.

[n2](#). 5.11.1867, Frederik Hegel til Camilla Collett, nr. 40 i NKS 3742, 4° 2. Række. 1867–1872, Det Kongelige Bibliotek, København.

[n3](#). Camilla Collett: Om Hegel og Bjørnson, Ms.8° 275:3:b, Nasjonalbiblioteket.

[n4](#). Samlingen med reiseskildringer og dikt utkom med tittelen *Sidste Blade. Erindringer og Bekjendelser* på Gyldendal Boghandel i København i 1868. Ektemannens brev fant hun aldri en forlegger til.

- [n5](#). Frederik V. Hegel. *Hans forgængere og hans slægt. Et mindeskript* ved L.C. Nielsen, Fr. Bagges Kgl. Hof-bogtrykkeri, København 1909, s. 237.
- [n6](#). 5.4.1867. Camilla Collett til Hartvig Lassen, Ms.fol 3111, Nasjonalbiblioteket.
- [n7](#). 5.4.1867. Camilla Collett til Hartvig Lassen, Ms.fol 3111, Nasjonalbiblioteket.
- [n8](#). 18.5.1867. Camilla Collett til Frederik Hegel, nr. 88 i NKS 3742, 4°, 1. Række, Det Kongelige Bibliotek, København. I sitt svar 25.5.1867 skriver Hegel: «Da jeg i Brev af 9. Mars svarede Hr Cand Lassen, at jeg kunde være villig til at udgive den omskrevne Samling af Deres til dels nye Smaaskrifter paa deri nærmere angivede Vilkaar, var det med det udtrykkelige Forbehold, at Bogen kunde blive trykt saa betids, at den kunde være i Handelen senest i Begyndelsen af Mai.» Nr. 38 i NKS 3742, 4° 2. Række, det Kongelige Bibliotek, København.
- [n9](#). Edvard Hoem, *Villskapens år, Bjørnstjerne Bjørnson 1832–1875*, Forlaget Oktober, Oslo 2009, s. 411.
- [n10](#). 23.11.1867 C. Collett til Alf Collett, Brevs. 5, Nasjonalbiblioteket.
- [n11](#). November 1867. Camilla Collett til Hartvig Lassen, Brevs. 5, Nasjonalbiblioteket.
- [n12](#). Camilla Collett, «Af Forfatterinden til 'Amtmandens Døttre'», Morgenbladet 22.4.1880.
- [n13](#). Bjørnstjerne Bjørnson, «Fru Camilla Collett», Morgenbladet 5.5.1880.
- [n14](#). Se nr. 39 i NKS 3742, 4° 2. Række. 1867–1872, Det Kongelige Bibliotek, København. Harald L. Tveterås omtaler den slik: «Hegel brukte Clemens Petersen som konsulent til dette, og fikk til svar at det meste var noe 'Pjank' som det ingen grunn var til å utgi.» *Den norske bokhandels historie II*, Norsk bokhandler-medhjelper-forening, J.W. Cappelen, Oslo 1964, s. 223.
- [n15](#). For en generell presentasjon av Carl Rosenbergs som kritiker, se Sigurd Aa. Aarnes' «Den danske kritiker Carl Rosenberg og norsk litteratur» i «*Laserne*». *Studier i den dansk-norske felleslitteraturen etter 1814*, Aschehoug, Oslo 1994.
- [n16](#). 3.11.1867. Bjørnstjerne Bjørnson til Frederik Hegel, nr. 472 i NKS 3742, 4°, 1. Række. 1860–1887, Det kongelige Bibliotek, København. H. L. Tveterås siterer og omtaler brevet i *Den norske bokhandels historie II*, Norsk bokhandler-medhjelper-forening, J.W. Cappelen, Oslo 1964, s. 224.

- [n17](#). 5.11.1867. Frederik Hegel til Camilla Collett, nr. 40 i NKS 3742, 4° 2. Rk. 1867–1872, Det Kongelige Bibliotek, København.
- [n18](#). Bjørnstjerne Bjørnson, «Fru Camilla Collett», *Morgenbladet* 5.5.1880.
- [n19](#). Brevs. 4:11, Nasjonalbiblioteket.
- [n20](#). Camilla Collett: Om Hegel og Bjørnson, Ms.8° 275:3:b, Nasjonalbiblioteket.
- [n21](#). «Rather, presence is an effect achieved in communication (whether by letters, postcards or email, for example) when interlocutors imagine the psychological or, sometimes, physical presence of the other.» Esther Milne, *Letters, Postcards, Email. Technologies of Presence*. Routledge, New York, London 2010, s. 2.
- [n22](#). Alf Collett, *Familien Collett. Efterretninger*. Christiania 1872, s. 107.
- [n23](#). Bjørnstjerne Bjørnson, «Fru Camilla Collett» i *Morgenbladet* 5.5.1880.
- [n24](#). Michael Robinson, «'The Great Epistolick Art': An Introduction» i *Nordic Letters 1870–1910*, Ed. by Michael Robinson and Janet Garton, Norvik Press 1999.
- [n25](#). «Même si l'arriere-pensée d'une éventuelle publication rend parfois l'épistolier attentif au lecteur future, cette vision seconde est toujours médiatisée par celle du destinataire effectif de la lettre.» Sitert i Jelena Jovicic, *L'épistolaire intime (1850–1900). Genre pratique et culturelle*, Cambridge Scholar Publishing, 2010, s. 25.
- [n26](#). 18.11.1867. Bjørnstjerne Bjørnsons til Frederik Hegel, nr. 474 i NKS 3742, 4°, 1. Række, Det Kongelige Bibliotek, København.
- [n27](#). 19.11. 1867. Brev fra Camilla Collett til Frederik Hegel, nr. 90 i NKS 3742, 4°, 1. Række, Det Kongelige Bibliotek, København.
- [n28](#). Harald L. Tveterås, *Den norske bokhandels historie II*, Norsk bokhandlermedhjelper-forening, J.W. Cappelen, Oslo 1964, s. 384.
- [n29](#). Camilla Collett, «Ogsaa om forlæggere og forfattere» i *Striden om norske forfattere og danske forlæggere*, Cammermeyer og P.T. Mallings Boghandel Kristiania, 1880.
- [n30](#). *Morgenbladet* 22.4.1880.
- [n31](#). Ellisiv Steen, *Den lange strid. Camilla Colletts senere forfatterskap*,

Gyldendal, Oslo 1954, s. 102.

[n32](#). Harald L. Tveterås, *Den norske bokhandels historie II*, Norsk bokhandler-medhjelper-forening, J.W. Cappelen, Oslo 1964, s. 224.

[n33](#). Jelena Jovicic, *L'épistolaire intime (1850–1900). Genre et pratique culturelle*, Cambridge Scholar Publishing 2010, s. 15.

[n34](#). Dem] *trolig feil for dem*

[n35](#). Dem] *trolig feil for dem*

[n36](#). det] *trolig feil for den*

[n37](#). Partilidenskap] *rettet fra Partilidenskaber ved overskriving*

[n38](#). Resten av brevet er tapt.

[n39](#). Mine] *rettet fra mine ved overskriving*

[n40](#). Echo] *rettet fra Ecco ved overskriving*

[k1](#). Emil Collett (1848–1904)

[k2](#). Henning B. Tønsberg (1837–81)

[k3](#). min lille Bog] «Sidste Blade. Erindinger og Bekjendelser» (1868)

[k4](#). Hartvig Lassen (1824–97)

[k5](#). Christian Winther (1796–1876)

[k6](#). Frederik Paludan-Müller (1809–76)

[k7](#). Johannes Carsten Hauch (1790–1872)

[k8](#). Carl Parmo Ploug (1813–94)

[k9](#). Jens Finsteen Giødwad (1811–91)

[k10](#). Andreas Frederik Krieger (1817–93)

[k11](#). Johanne Luise Heiberg (1812–90)

[k12](#). I de l. N.] *I de lange Nætter* (1863)

[k13](#). hans Bog] antologien *Ved Løvfaldstid* (1867)

[k14](#). Deres Stykke] *trolig De Nygifte* (1865)

[k15](#). Karoline Bjørnson (1835–1934)

[k16](#). Opplysninger om brevet:

Siste del av brevet er tapt.

[k17](#). Frederik V. Hegel (1817–87)

[k18](#). Opplysninger om brevet:

Brevet er uten datering, men det er sendt fra København hvor hun nylig var ankommet da hun skrev til sin sønn Alf Collett onsdag 23. oktober 1867 (Brevs. 5), og da brevet er tidsfestet til en søndag og Bjørnson sendte et svar søndag 27. oktober 1867 (jf. Morgenbladet 22. april 1880) må Colletts brev være skrevet samme søndag tidligere på dagen og sendt med bud gjennom København hvor Bjørnson også oppholdt seg. Antatt datering er derfor 27. oktober 1867.

[k19](#). Frederik V. Hegel (1817–87)

[k20](#). beegnet] behandlet (ODS)

[k21](#). orgløs] orkløs, orkeløs = kraftløs, svak (ODS)

[k22](#). Opplysninger om brevet:

Brevet er uten årstall, men det må være fra 1867 for Colletts dikt «Til Hedevig» ble trykt i *Norsk Folkeblad* 7. desember 1867.

[k23](#). hin Sang] *Til Hedevig*

[k24](#). ikke identifisert

Camilla Colletts *Brev til Bjørnstjerne Bjørnson* er lastet ned gratis fra bokselskap.no